

יג. נשלם החלק הרביעי ואתחיל החלק החמישי. השער הראשון
מן החלק החמישי והוא שער שבעה עשר מן הספר נדבר בו
על מדת הנדיבות.

נדיבות מתי טוב ומתי רעה.

המדה הזאת כשמנהיגין אותה על דרך השוה הנכונה שלא יגיעו בה
אל הפיזור וההפקר, היא משובחת למאוד. וצריך האדם שיגביר המדה הזאת
על אשר כנגדה, ר"ל מדת הציקנות, מפני שאין הגדולים בבני אדם המפורסמים
בחשיבות, רואים שמדת הציקנות משובחת. והלא תראה המקום יצליחך
(שס"ו) בכמה מקומות שיבח החכם הנדיב, במקום אחד אמר, כי הנדיב הגיעו
נדיבותו אל מעלות רבות מן הגדולה בעולם הזה ובעולם הבא, (שס"ז) כמו
שאמר: מתן אדם ירחיב לו ולפני גדולים ינחנו, (משלי י"ח, ט"ז), בעולם
הזה מפני קרבתו אל המלכים, בעבור שהוא נותן להם מתנות ושולח להם

שסא) בנד' שהיא העצלה מהתעסק בענינים ומהשתדל בהצלוח כתיב.
שסב) בכ"ב ובנד' תעשיר כתיב. שסג) בנד' ובעניני הערב כתיב. שסד) בנד'
ומביא לידו נוסח כתיב. שסה) בכ"ב ב' ובנד' בתאוותיו כתיב. שסו) בנד'
המקום יצולך כתיב. שסז) בכ"ב ב', ובנד' בעולם הזה ובבא כתיב.

מנחות, ובעולם הבא, מי שיגיע אליו מן הגמול הטוב והנועם מפני עבודתו את אלדיו בממונו, במעשר, ובצדקה ובמעשים טובים, וכמו שאמר: לכן אחלק לו רבבים (ישעיה נ"ג, י"ב). ומפני שהם (ש"ח) מדות אברהם אבינו ע"ה הנדיבות, והחסד נודע בהם. ונתייחסו אליו, וכבר נזכר לו בספר התורה בכמה מקומות, וכן הוא ענין פירושו: נדיבי עמים נאספו עם אלדי אברהם (תהלים מ"ז, י"ג). וזאת המדה משובחת מפני שמחייבת לנהוג הכבוד (ש"ש) וכמו שאמר: רבים יחלו פני נדיב וכל הרע לאיש מתן (משלי י"ט, ו'). ובה יהיה ראוי לשבח בני אדם, כשהוא נתן ומשכחים אותו על כך. אך הענין המנונה שבמדה הזאת הוא, שיפקיר האדם את ממונו בדבר שאין צריך אליו ומתנהג בו מנהג שאינו טוב כפי שטפור בענין התאות (ש"ע) ומתמכר [הערה מ"ה] בהשגות ההנאות, וזה הוא ההפקר, ואינו ממעלות המשיכילים ולא מגדולתם, וממה שצריך לדעתן, (שע"א) כי המתן במקום הראוי לו מטמון ספון, אינו אוכד עם אריכות הזמן, אך הוא עומד כל הימים. וזו היא כוונת שלמה החכם ע"ה כשאמר: שלח לחמך על פני המים כי ברוב הימים תמצאנו (קהלת י"א, א'), ופשמ הפסוק מצוה על הנדיבות שיהיה מתנדב ועושה חסד, כי מי שזורע חסד, יקצור תבואתו, ומי שהוא נוהג במדה החשובה הזאת לא יחסר כל לעולם, אך הולך ומוסיף כפליים רבים, וכמו שאמר: נתן לרש אין מחסור (משלי כ"ה, כ"ז). ואמר דוד ע"ה באנשי הנדיבות והחסד: פזר נתן לאביונים צדקתו עומדת לעד (תהלים ק"ב, מ'). ומה תאמר על מדה חשובה כזאת שהיא הלוואה אצל הבורא יתעלה שמו, כמו שנאמר: מלוא ה' הונן דל (משלי י"ט, מ"ז). ואמרו: עשה חסד במי שהוא ראוי לו ובמי שאינו ראוי לו, (שע"ב) למי שראוי לו יהיה במקומו, ולמי שאין ראוי לו תהיה אתה ראוי לעשותו. ואמרו בנדיבות, מן המדות החשובות לתת לשואל. ובספר הקומי: דע כי הוריוות להתיישב בכל העניינים והטוב שכמו שתעייך בו עת שתתן ותמנע, ועת שתעשה ותאמר: כי המתנה אחר המניעה טוב מן המניעה אחר המתנה והנדבה, וטוב שתתאחר לעשות, וכשתחל תעשה מיד משתקדים לעשות ותאחר להשלים. ודע כי יותר אתה קרוב לעשות מה שלא תאמר משאתה קרוב לומר מה שאינך עושה, (שע"ג) על כן הוחר שלא תמחר בדבריך בדבר שאתה ירא שלא תוכל לעשותו ויפה דבריך ומעשיך בצדק.

יד. השער השני מן החלק החמישי והוא שער שמונה עשר מן הספר נדבר בו על מדת הציקנות.

ש"ח) בנד' שהיו כתיב. שסט) בנד' שמחייבת הכבוד כתיב. ש"ע) בנד' בענין התאוה כתיב. שע"א) בנד' שצריך המשכיל לדעתו כתיב. שע"ב) בכ"י ב' ובנד' עשה חסד למי שהוא ראוי לו ולמי שאינו ראוי לו כתיב. שע"ג) בנד' מה שאתה אינך עושה כתיב.

הציקנות מדה מגונה.

דע כי המדה הזאת מדה מגונה למאד, אין בכל המדות (שע"ד) המגונות, מגונה ממנה, מפני שהמפקיר את ממנו אע"פ שהוא מגונה, יהיה נהנה מהנאותיו ושבה בני אדם, וזה אין עולה בו (שע"ה) אלא הננות והשם רע ואיננו מגיע אל שום הנאה. ואין הציקנות ממדות החשובים. וראוי למי שהוא מן החשובים, שיתרחק מן המדה הזאת, ולא יתנהג בה בשום עניין. ועל דעת כל החכמים, כי אין חשיבות עם הכילות, ולא אמונה עם הבצע. ומי שהוא במדה הזאת כבר נואש משם טוב ומזכר טוב כמו שנאמר: לא יקרא עוד לנבל גדיב ולכילי לא יאמר שוע, (ישעיה ל"ב, ה.), וזה דימה למה שאמר נבל: ולקחתי את לחמי ואת מימי (ש"א כ"ה, י"א). וכבר ידעת מה היתה אחרית של נבל. (שע"ו) ואין במדה הזאת שום טובה, אלא שישמור אדם את אשר לו אם מעט ואם הרבה, ולא יפקידהו, ויתנהג בה המדה הבינונית ולא יהיה בה ברוב שמירתו לידי הבצע, כי איננו ממדות החשובים, ואמד החכם במדות הכילי: מונע בר יקבוה לאום (משלי י"א, כ"ו). ובהפך זה נאמר: וברכה לראש משביר (שם). פשט המאמר והעניין הנסתר לו בחכמה. ואין ראוי למשכיל שיהי כילי בחכמתו, כי אין החכמה חסירה בעבור לימודה, כמו שהאש אינה נכבית בעבור שמדליקין ממנה הנר. ומן המוסר הטוב בתקנת המדה הזאת, שירגיל את עצמו להתנדב על הקרובים עד שידלג לאט עם הרחוקים עד שירגיל במדת הנדיבות בעזרת הבורא.

מו. השער השלישי מן החלק החמישי והוא שער תשעה עשר
מן הספר גדבר בו על מדת הגבורה.

גבורה.

מי שגבר על מזגו מבני אדם טבע הדם, — יש לו לב גדול וגידוי מלאים וזרועותיו ארוכים, ברוב העניינים תמצאהו בעל גבורה, כל שכן אם יהיה רגיל עם זה במלחמתו. והמדה הזאת משובחות כשהיא במקומה ובעתה, וכפי מה שהוא משער הצלתו ממה שיכנס בו. ואם הוא יוצא מן הדרך השוה הנכונה עד שישליך עצמו למקום הסכנה הגמורה והמיתה זו מדת השגעון והיא מדה מגונה. וכאלה השתי מדות אמר החכם: אשרי אדם מפחד תמיד ומקשה לבו יפול ברעה (משלי כ"ח, י"ד). אך האנשים הגדולים הנזכרים במדה הזאת היו להם מדות עליונות הראוי להם (שע"ז) הכח ההוא כיהושע, ושמשון, וגרעון, ושואל, ודוד, ויהונתן, ויואב, ואבנר והדומה להם,

שע"ד) בכ"ו ב' ובנד' אין ברוב המדות כתיב. (שעה) בכ"ו ב' ובנד' ואין זה עולה לו כי אם כתיב. (שע"ו) בנד' מה היתה אחריתו כתיב. (שע"ז) בנד' היו להם אותות עליונות הראוי בהן הכח ההוא כתיב.

מאשר היו כמותם אשר נראתה מהם מדת הגבורה, (שע"ח) והיו משוכחים בעבורה, ובפך זה מי שנראתה בהם מדת המורך והעצלה (שע"ט) ולא נשתבחו עליה (ש"פ) כאשר אני עתיד לזכור בשער הסמוך לזה.

וראו להתנהג במדה הזאת כעבודת האלדים, כאשר ידעת ממשה רבינו ע"ה כשפרע מן העם באמרו: שימו איש חרבו על ירכו (שמות ל"ב, כ"ה), וכאשר ידעת מפנחס בעניין קנאתו כמו שנאמר: וירא פנחס בן אלעזר וכו' ויקם מתוך העדה ויקח רומח בידו (במדבר כ"ה, ז'), וככל עת היתה המדה הזאת ר"ל מדת הגבורה ניכרת מנפשות האנשים הגדולים האלופים והגבורים. (שפ"א) וממה (שפ"ב) שאמר אחד מן הפילוסופים: בהר כמות יוסיפו לך חיים (שפ"ג), והיו אנשי הערב קורין לגבור מוקה (שפ"ד) וצריך המשכיל שיתנהג במדה הזאת המנהג השוה כדי שלא יקרא משוגע, ויתנהג בה על דרך הטובה וישרה. ואמר: אין הגבורה נודעת (שפ"ה) אלא בעת הקורות, ואמר הפילוסוף: גדר הגבורה, (שפ"ו) האומץ והיישוב כפי מה שמחייבת החכמה (שפ"ז) והאמת ושתסכול מה שתאהב ומה שתשנא. ואין הגבורה העיקשות בדברי שקר (שפ"ח) וההתמדה על השוא וסבל הגיעה, כי זה ממדות החיות הרעות, אך הגבורה שיסכול האדם על האמת, ושימשול בתאותו עד שיהיה אצלו המות על הדרך הטובה אשר ימצאנה אחר כן טוב מן החיים, על שכנגדה מן הרע אשר גילה אותו בין החכמה. ובספר הקומי בגבורה: הגבורה מטבע הנפש החשובה (שפ"ט) לעומת כח הנוף.

מזו. השער הרביעי מן החלק החמישי והוא שער עשרים נדבר בו על מדת המורך.

מורך תמצא בנפשות הפחותות.

המדה הזאת יותר מה שתמצא בנפשות הפחותות הדלות הנמכזות והיא מדה מגונה וצריך המשכיל להזהר ממנה ולא ירגיל בה וישתדל להרחיקה (ש"צ) מנפשו ולהסירה מעליו מפני שאינה מביאה שום תועלת, אבל היא מביאה הגנות והשם רע וגורמת לפחיתות ולנריעות (שצ"א) והאנשים החשובים אנשי הלכות הם מואסים אותה ונועלים בה (שצ"ב) אחר שמשתמשין בה

שע"ח) בנד' אשר נראתה מדת הגבורה בהם כתיב. (שע"ט) בנד' המורך והענוה כתיב. (ש"פ) בנד' ולא ישתבחו עליה כתיב. (שפ"א) בנד' האנשים האלופים הגבורים כתיב. (שפ"ב) בנד' וממה שנאמר על הגבורה שיר כתיב וליהא בכ"י. (שפ"ג) בנד' בטעות בחרבאות יוסיפו לך חיים כתיב. (שפ"ד) בנד' מלק"ה כתיב והסר אחר כך בכ"י גם המאמר וממה שאמר המשורר (כספר המדות) בגבורה. (שפ"ה) בנד' אין הניבור נודע כתיב. (שפ"ו) בנד' גדר הניבור כתיב. (שפ"ז) שיתחייב בחכמה כתיב בנד'. (שפ"ח) ומן הגבורה העקשות מדברי שקר והתמדה על השוא כתיב. (שפ"ט) בנד' הגבורה מנפש הנפש החשובה וכו' כתיב. (שצ) בנד' להרחיק מנפשו כתיב. (שצ"א) בנד' נות להשם וגורמת הפחיתות ונריעות כתיב. (שצ"ב) בנד' הם מאוסים ונועלים כתיב.

כנח הכרתם ותבונתם בדרכי הנהגתה במקומות אשר תהיה בהם גורמת להצלה מן הסכנות הגדולות, ומסעיפי המדה הזאת העצלה אשר זכרנו כבר, וכבר ידעת מה שנאמר כה מן הגנות והחרפה ומה שאמר שלמה עיה: שמן עצל ירו בצלחת נלאה להשיבה אל פיו (משלי כ"ו, ט"ז). וזה תכלית החרפה והגנות (שצ"ג) והדבר ידוע מן העצל ורך הלכב, שהוא אומר לא אלך מעיר אל עיר מפני פחד הליסטים והחיות כמו שנאמר: אמר עצל שחל בדרך ארי בין הרחובות (שם כ"ו, י"ג). ולא אתעסק בסחורות שלא אפסיד, ולא אתענה ושלא אחלה, ולא אתן צדקה שלא איורש והדומה לזה מן הדברים שהן מביאין לידי הבטלה, עד שלא יתכן לו שום מעשה ולא שום דבר, (שצ"ד) אך הוא שוקט ויושב במקומו ואינו זו ממיטתו כמו שנאמר: הדלת תסוב על צירה ועצל על מטתו (שם כ"ו, י"ד). ואין האדם המשכיל צריך להגביר המדה הזאת ולא להתנהג בה, שלא יהיה נודע (שצ"ה) ויהיה כמי שחושב בלבו שיהרג קודם שימלאו ימיו, והדומה לזה. אך בעניין שאי איפשר להנצל ממנו, או ישים בו את עצמו, הדין הוא (שצ"ו) שייראה בו מדת המורץ והעצלה, כמו שאמרו על אדם אחד שרצה המלך לשלחו במקום הסכנה ומאן ללכת, וחירו המלך, אמר לו: טוב שתחרפוני ואני חי, משתתפלל בעדי ואני מת. ואני רואה המדה הזאת מתנהגים בו (שצ"ז) אנשי התענוג (שצ"ח) והמנוחה בעולם משאר בני אדם, ולא יבינו כי המנוחה עצמה לא תגמור להם (שצ"ט) אלא לאחר טורח גדול ותיקון העסקים והעניינים שהם צריכין אליהם (ת') וכמו שנאמר: הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך אחר ובנית ביתך, (שם כ"ד, כ"ז). אך המנוחה הכודרת כלל עניינה (ת"א) העצלה והמורץ וכבר ידעת מה שיקרה האדם (ת"ב) עצל עד שיהיה חסר מכל תקנותיו ותועלותיו (ת"ג): כאשר יפגעו הריש (ת"ד) כמו שנאמר: מעט שנות מעט תנומות מעט חבוק ידים לשכב ובא כמהלך רישך נומר (צ"ל מתהלך) (שם כ"ד, ל"ג, ל"ד). ועוד כי המדה הזאת גורמת בגוף (ת"ה) חלאים ומדוים גדולים ורבים כמו הכובד והנפח בגיד הנשה, וחולי הפודגרא [הערה מ"ט] (ת"ו) וחולי הפיל (ת"ז) והדומה לאלה מן החלאים המשונים (ת"ח) אשר יקרו מטיעוט כח המעכל עד שתהיה לו המדה הזאת בטבע (ת"ט) שלא יוכל להעתיק ממנו. ויחשב שכנגדה מנונה (ת"י) כל שכן

שצ"ג) בנר' בטעות תכלית החכמה והגנות כתיב. שצ"ד) בנר' שום מעשה תאוה כתיב. שצ"ה) בנר' נודע בה כתיב. שצ"ו) בנר' הדין עמו כתיב. שצ"ז) בנר' בה כתיב. שצ"ח) בנר' לאנשי התענוג כתיב. שצ"ט) בנר' לא תניע להם כתיב. ת) בנר' צריכים לזהר כתיב. תא) בנר' אך המנוחה הנורמת כלל ענינים כתיב. תב) בנר' להארם כתיב. תג) בנר' תקנותיו וטעלותיו כתיב. תד) בנר' המלה הריש ליתא. תה) בנר' המלה בגוף ליתא. תו) בנר' וחולי הסורגרא כתיב. תז) בנר' וחולי הכבד כתיב. תח) בנר' החליים המשופם כתיב. תט) בנר' המלה בטבע חסר. תי) בנר' מר מנונה כתיב.

אם יזדמן לעצל מזג הליחה עם ימי הזקנה, הם יוסיפו לו כבוד ועצלה. (תי"א) המקום יצילנו מן המדות המגונות וידריכנו הדרך הטובה והישרה אמן, ואמן סלה. ויקיים עלינו מקרא שכתוב: וקוי ה' יחליפו כח יעלו אבר כנשרים (ישעיה מ', ל"א). יתרועעו אז ירננו יחדיו למשפט נקרכה וירבו דעת וחכמה.

סליקו להו הארבעה ועשרים שערים מן ספר תיקון מדות הנפש, אשר חבר החכם הגדול המופלא הפילוסוף המובהק ר' שלמה בר' יהודה זצוק"ל, הידוע בן גבירול הספרדי. (תי"ב)

הערות.

- א. כענין זה כתב הרב המחבר ז"ל במליצתו הנחמדה "כתר מלכות" וז"ל: "כי מאש הנשמה נברא הגוף ויצא מאין ליש וכו' ומי יגיע לחכמתך בתוך לנפש כח הדעת אשר בה תקועה ויהי המדע יסודה", ע"ש.
- ב. לשון זה מורגל אצל הכז"ל אנשי התכונה כותבי ספרי המוסר כמו שכתב הגאון רבינו סעדיה ז"ל בספרו היקר "האמונות והדעות" (דפוס קראקא משנת תר"ם לפ"ק דף כ"ב) וז"ל: ובעלי השניים משתדלים לקיים שני שרשים זה הפך זה מתפרדים נמזגו והיה העולם. ועוד הרכה פעמים תמצא המלה הזאת בספרי מוסר והוראתה כמו בתלמוד אילימא לדבר הרשות מי מצו נפקי והכתיב שורך אגן הסהר אל יחסר המזג (שה"ש ז', ג'). אלא פשיטא לדבר מצוה וכו' (סנהדרין י"ד, ע"ב). ופי' הערוך ערך מזג כשם שז"ן מזוג שני חלקים מים ואחד יין כך א"א שתהא לשבת סנהדרין בלא שלישיית סנהדרין וכמה כ"ג כנגד סנהדרין קמנה, ע"ש וע"ע בפסחים (ק"ד, ע"א).
- ג. החכם השלם מוה"ר ליכש דוקעס ע"ה כתב בספרו משה בן עזרא דף מ"ב (דפוס אלטונא משנת תקצ"ש לפ"ק). וז"ל שהרב המחבר ז"ל הביא במליצתו "כתר מלכות" עוד פעם אחת יגרות פנינות" לכן צריך לפ"ד לתקן גם כאן: "מדברות פנינות" (עיי' בשינוים סימן מ"ז). אבל לפי הכ"י אשר לפני המאמר נכון והוראתו נפש המדברת (אינטעללעקטואליטאט) ועיי' עוד במלת הגיון לרמב"ם ז"ל (שער י"ד, סימן ב'). החכם השלם החוקר האמיתי הרב מוה"ר יחיאל מיכל זק"ש ז"ל בספרו היקר "מליצת היהודים בספרד" תרגם: "כלם נזרות פנינות": "בילדונגען, לויטער צארט" ע"ש דף י"ד שורה ש"מ"ט.
- ד. וזה הוא כפי מאמרם חביבין ישראל יותר ממ"ה שישראל אומרין שירה בכל שעה וכו' (חולין צ"א, ע"ב).

תיא) בנדי' כבוד לעצלה כתיב. (תיב) כל המאמרים מן ויקיים עלינו עד וירבו דעת וחכמה וגם הסילוק חסרים בנדפס ובלי ספק הוסיף אותם איזה ספר. ומה שכתב כאן הארבעה ועשרים זהו כלי ספק טעות המעתיק ועיי' בפנים דף מ"ג.